

І.Ю. ВІЛЬЧИНСЬКА

ДО ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ І ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналізуються загальні особливості інклюзивних політико-правових досліджень. Велика увага приділена основним теоретичним напрацюванням щодо сучасного розуміння «правової політики» та «правової політології». Акцентується на необхідності формування нового напрямку досліджень, основна увага в якому повинна бути зосереджена на політичних аспектах цих понять.

Ключові слова: політика, право, правова політика, правова політологія.

Анализируются общин особенности инклюзивных политико-право. Большое внимание уделено основным теоретическим наработкам относительно современного понимания «правовой политики» и «правовой политологии». Акцентируется на необходимости формирования нового направления исследований, основное внимание в которых должно быть сосредоточено на политических аспектах этих понятий.

Ключевые слова: политика, право, правовая политика, правовая политология.

The paper analyzes the main theoretical achievements of modern understanding of legal policy within the framework of an integrative political-legal research. Акцентується на необхідності формування нового напрямку досліджень, зокрема політичних аспектів цих понять.

Key words: politics, law, legal policy, legal political science.

Дедалі зростаюча тенденція до формування у сучасних науках міждисциплінарних підходів сьогодні не викликає сумнівів. Плюралізм, парадигма системності, комплексність та інтегративність стають своєрідною доктриною всіх наукових досліджень, що свідчить не лише про неможливість розмежувати більшість підходів або створити універсальний аналітичний прийом для аналізу складних феноменів суспільного буття, зокрема політико-правових явищ і процесів, а й про синергетичну єдність їхнього побутування.

Активне прагнення аналізувати суспільно-політичні явища у межах окремих дослідницьких напрямів спочатку призвело до розмежування відповідних наукових дисциплін, що супроводжувалося формуванням автономних сфер суспільного знання. Диференціація не оминула і правові та політичні науки. Однак загальновідомо, що на першому етапі формування суспільно-політичних поглядів вони часто розглядалися як невід'ємне ціле, що інколи навіть викликало дослідницькі дебати щодо пріоритетності політичних чи правових знань і досліджень, зумовлені як еволюцією світоглядних уявлень, так і становленням нових форм суспільно-політичної організації та комунікації.

Та й нині у теоретичній суспільствознавчій науці не існує одностайності. Деякі дослідники наголошують, що визначально становленню політології сприяла юридична наука, зокрема теорії соціологічної юриспруденції (Р. Паунд, Б. Кардозо) та правового реалізму

(К. Левеллін, Т. Арнольд), юридична інтерпретація держави (Б. Кістяковський, П. Новгородцев, С. Муромцев, Б. Чичерін)¹.

На переконання інших, політологія відносно правових наук є більш загальною теорією, оскільки саме спільне існування людей у межах різних форм суспільної організації (роду, племені, поселення) вимагало створення відповідних норм, які регулювали б їхні стосунки, які, у свою чергу, з розвитком нових форм спільного побутування дедалі ускладнювалися. Неврегульовані суспільні відносини, прагнення до соціальних преференцій та боротьба за владу загрожували знищенням цивілізованих форм співіснування, що, зокрема, і призвело до формування складнішої форми політичних суспільних відносин (насамперед владних, які викликають найбільше протиріччя у соціумі) — держави та специфічної нормативної системи суспільно-політичної регуляції — права. Отже, на думку прихильників такої концепції, право має політичну природу, оскільки за своєю суттю є нормативною формою узгодження різноспрямованих інтересів окремих людей та соціальних груп у соціумі. Російський філософ Є. Трубецькой на початку XX століття, розуміючи нероздільну єдність держави і права, зазначав, що сама держава є за своєю суттю правовою організацією².

Проте, окремо не зупиняючись на споконвічній філософській дилемі: «що перше — курка чи яйце», зважимо на комплексний підхід до розуміння політики і права, характерний для низки традиційних вишівських дисциплін, зокрема, у межах вивчення історичного розвитку політико-правових вчень, історії та теорії держави і права тощо. Та й загальновідомий курс «Радянське будівництво», відповідно до якого навчалися студенти в «Країні Рад» і в якому свідомо поєднувалися адміністративне, конституційне право та державне будівництво з метою марксистсько-ленінської доцільності, пов'язаної, з одного боку, із закономірною трансформацією політико-владних відносин, які вимагали нової форми суспільної організації, а з іншого — з домінуванням тезису про «примат політики над правом, а влади над законом» (М. Матузов), свідчить, окрім іншого, про розуміння нерозривного взаємозв'язку правової і політико-владної сфер суспільства.

Після активного прагнення диференціювати наукові знання у постнеокласичній науці чітко вимальовується зворотна тенденція, яку більшість дослідників пов'язують з процесами психологізації наукового пошуку, переорієнтацією суспільних наук у напрямі мікрорівневих досліджень і формування нових антропоорієнтованих підходів. Своєрідним переломним моментом, який сприяв переорієнтації наукового пошуку в напрямі формування комплексних дисциплін, можна вважати 60-70-ті рр. XX ст., які позначилися виникненням мікрополітики, юридичної психології, політичної психології, а також «гібридних сфер юридико-політичного наукового знання, серед яких юридична політологія, політологічна юриспруденція, політична наука публічного права, політична соціологія права, політична антропологія права, політична психологія права. Кожна з них має власні пізнавальні інтереси та процедури, задає свої межі інтерпретації та розуміння права і політики у їх співвідношенні, цілі та пріоритети дослідження»³. Особливу роль у цьому процесі, на думку завідувача сектору теорії держави і права Інституту держави і права Російської академії наук В. Смирнова, відіграла акумуляція різних тлумачень права і політики, специфіка правової інтерпретації політики та політичної інтерпретації права тощо. Сучасний російський дослідник В. Лопатін актуально підмітив, що погано, коли політика залишається поза правом, а право — без політики⁴.

Тому такі категорії, як «правова держава», «політико-правова система» об'єктивно повинні знаходитися у центрі наукової уваги суспільствознавців, що й визначає актуальність нашого дослідження, метою якого є обґрунтування доцільності формування нового напрямку досліджень, основна увага в якому, на нашу думку, повинна бути зосереджена на політичних аспектах цих понять. Першими на це звернули увагу дослідники-правники, які ініціювали не тільки формування тих дисциплін, про які йшлося вище, а й стали активно використовувати поняття «правова політика», на необхідності використання

якого, зокрема, наголошують російські дослідники. Цей термін вони розуміють у вузькому значенні як політику (дії, діяльність, курс) держави, державних інституцій та посадових осіб у сфері різних галузей права, а в широкому — як політику, яка реалізується засобами права і правових інструментів, що відповідає загальноприйнятим міжнародним нормам, які висуваються до правової держави⁵.

Російські теоретики М. Матузов та О. Мальков зазначають, що правова політика — це один з різновидів політики як родового інтеграційного поняття. «Правову політику можна визначити як комплекс мір, завдань, цілей, програм, методів, установок, які реалізуються у сфері дії права і за посередництва права. Мається на увазі сфера відносин, зв'язків та інтересів, які охоплюються поняттям «правовий простір», які об'єктивно потребують урегульованого опосередкування (впорядкування) з боку публічної влади, аби вберегти їх або гарантувати їм неможливість від «простого випадку і просто свавілля» (К. Маркс)⁶.

У Великому юридичному словнику (російське видання) правова політика визначається як «науково обґрунтована, послідовна і системна діяльність державних і муніципальних органів зі створення ефективного механізму правового регулювання, цивілізованому використанню юридичних засобів для досягнення таких цілей, як найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності та правопорядку, формування правової державності та високого рівня правової культури і життя суспільства й особистості»⁷. І. Морозова розуміє під правовою політикою діяльність держави зі створення правових умов для виникнення і функціонування вигідних для держави процесів і змін, які відбуваються у суспільстві.

Про актуальність і дедалі зростаючу теоретико-методологічну єдність політичних і правових досліджень у російській науці свідчить низка публікацій та монографічних досліджень: М. Рогачов «Кримінально-правова політика держави і судова практика у сфері застосування мір попередження», А. Дунаєва, О. Малько «Правова політика суб'єктів Федерації як гарантія ефективності адміністративної реформи», Г. Сінякова «Міграційна правова політика: постановка проблеми», Р. Нурмагамбетов «Роль правової політики в забезпеченні єдності процесу конституційного регулювання суспільних відносин», Н. Мішина «Етапи розвитку правової політики на залізничному транспорті», В. Мінеєва «Правова політика Російської держави у сфері екології: проблеми реалізації», В. Козін «Правове регулювання бюджетної політики Республіки Карелія: стан і проблеми подальшого розвитку», О. Малько «Пільгова і заохочувальна правова політика» та ін. Щоправда, показовою є ситуація з акцентуацією у дослідженнях на власне методах проведення правової політики, які проявляються в різних формах її здійснення у конкретних сферах суспільного життя, що, зокрема, відображено у назвах праць, як-то: О. Левченкова «Правова політика держави і її пріоритети у сфері правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ (теоретико-правовий аспект)»; Н. Фролова «Правова політика РФ у сфері соціальної безпеки (на досвіді боротьби з наркотиками)»; Н. Баландіна «Правова політика російської держави з декриміналізації суспільних відносин»; І. Сердюкова «Міжнародно-правова політика сучасної Росії у сфері здійснення прав і законних інтересів людини: загальнотеоретичний аспект» та ін.

У цих працях представлено дещо звужене розуміння правової політики як форми галузевої реалізації права. Насправді, правова політика є дещо ширшим феноменом, який М. Матузов і О. Мальков визначають «як особливу форму виразу державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення і здійснення політичного курсу країни, волі її офіційних лідерів і владних структур»⁸, що виходить далеко за межі звичайного правового регулювання.

По-друге, якщо говорити про «правову політику», наприклад, у міжнародних стосунках, то яким чином їх можна врегулювати поза правовою сферою? У правовій демократичній державі політика повинна ґрунтуватися на законах і використовувати правові методи

регулювання. У такому випадку, як слушно зазначає Г. Муромцев, якщо будь-яка політика повинна здійснюватися насамперед правовими методами, то «правова політика, мабуть, є правовою двічі»⁹. Оскільки у правовій політиці дослідники виокремлюють такі стрижневі принципи, як соціальна зумовленість; наукова обґрунтованість; стійкість і передбачуваність; легітимність, демократичний характер; гуманність і моральні начала; справедливості; гласність; поєднання інтересів особистості та держави; пріоритетність прав людини; відповідність міжнародним стандартам, які тісно взаємозв'язані¹⁰, то можна говорити про правову політику, як політику, притаманну демократичній правовій соціальній державі, яка, власне, і відповідає сучасним міжнародним вимогам до суспільної організації. Тому в сучасних формах демократичного об'єднання, в якому всі завдання підпорядковані єдиній меті — забезпеченні прав, свобод, потреб та інтересів людини, політика взагалі повинна бути лише правовою, тобто стратегія та тактика всіх владних рішень повинні відбуватися в правовому полі, не кажучи вже про засоби, за допомогою якого правова держава регулює суспільне життя, які, відповідно, повинні бути позбавлені політичного свавілля на користь політичній доцільності чи приватним владним інтересам. Інакше «законои будуть відсутні у бік, а на їхнє місце поставлені аморфні, не наповнені конкретним змістом, які сприймаються різними політичними суб'єктами по-різному, ідеї нової демократії»¹¹.

І по-третє, на нашу думку, розуміння правової політики все-таки більше підпорядковане її трактуванню як політики права, про яку також згадує Г. Муромцев у своїй монографії «Правова політика: специфіка поняття і її переломлення у пострадянській Росії» (2006), тобто правових дій, інструментів і методів, які використовує держава для врегулювання тих чи інших правових відносин. А правова політика є дещо ширшим поняттям, яке охоплює всі сфери, які регулює держава у правовій формі — економічну, соціальну тощо, оскільки без відповідної політичної стратегії і тактики у правовій сфері неможлива цілеспрямована ефективна діяльність ні в одній іншій сфері суспільного життя. І називається вона правовою тому, що: «по-перше, ґрунтується на праві і пов'язана з правом; по-друге, здійснюється правовими методами; по-третє, охоплює переважно правову сферу діяльності; по-четверте, спирається, якщо це необхідно, на примус; по-п'яте, є публічно, офіційною; по-шосте, відрізняється нормативно-організаційними початками»¹².

Тут варто наголосити, що поняття «правова політика» частіше використовується у правничих науках, про що власне свідчить як підвищений інтерес до неї з боку представників цих наук, так і відповідний шифр спеціальності, за якими відбуваються захисти дисертацій. Відповідно для юристів визначальною все-таки виступає юридичний аспект цього явища. Тому зрозуміло, що воно має дещо інше смислове навантаження, ніж мало б у політологів. А те, що дослідження правової політики не повинне залишитися осторонь уваги політологів, нині не викликає сумнівів.

Тому дослідники, можливо, і не можуть дійти одностайності щодо майбутнього сценарію розвитку комплексних політико-правових дисциплін. Так, академік В. Нересянян зазначає, що ці сфери у межах юриспруденції мають своєрідний подвійний теоретико-методологічний статус і два вектори розвитку. У першому випадку вони розвиваються як загальноюридичні субдисципліни або як відносно самостійні юридичні дисципліни. У другому випадку можливе їх позаюридичне побутування.

Саме «позаюридичне» побутування права і політики дає підстави про формування висновку: з одного боку, зрозуміло, що політика не може реалізуватися за межами права, поза правовим полем, водночас і право не може існувати без політики, у сфері якої воно власне і реалізується, а з іншого — про необхідність формування у «позаюридичних» межах нового підходу до аналізу політики (з акцентуацією на її правових аспектах) та аналізу права (з акцентуацією на політичних аспектах).

Загальновідомо, що правова держава — це не просто держава, в якій існують закони, сформовано правову систему. Це держава, в якій закони поважають і дотримуються. І тим, хто їх дотримується, переважно пересічним громадянам, не завжди потрібно знати всі

юридичні аспекти і тонкощі, а от знати, як ці закони реалізуються, як вони впливають на функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, яких форм можуть набувати — необхідна умова адаптації у конкретній державі з усталеною правовою системою. Крім того, правові норми та відносини стають обов'язковими лише у системі політичної влади, яка, у свою чергу, не може нормально функціонувати поза правовим полем. Відтак, політичні та правові відносини є дійсно тісно пов'язаними. І реалізується цей зв'язок насамперед через людей, включених у конкретну систему політико-правових відносин, формування яких поєднано з обширом протиріч, які не завжди швидко і досконало вирішуються. Вирішити ці протиріччя можливо тільки через інституціоналізований зв'язок політичної і правової системи: тільки право забезпечує функціонування влади на чітких, зрозумілих демократичних цінностях, політико-правовій культурі й ефективності. Змістовні аспекти політичних інститутів повинні набувати конкретних правових форм свого існування, функціонування та регулювання.

Можливо, тому в більшості комплексних досліджень чітко прослідковується акцент на необхідності формування політико-правової культури, яка ґрунтується на предметному симбіозі політичних і правових знань, які дають змогу людині реалізувати власні інтереси. «Право — це спосіб легітимізації і водночас форма виразу і здійснення політики, а політика через інститути державної влади і закони, які вони приймають, гарантує певну міру свободи і відповідальності особистості, легалізує її права та інтереси»¹³.

Відтак, основне завдання і складова стратегії правової держави — формування політико-правової культури особистості як передумови правового стану суспільства, легітимізації політико-правових відносин. «Право — це метод, засіб і одна зі сфер (поле) реалізації публічної політики держави»¹⁴, — зазначає О. Гришнова. Саме право і закони забезпечують нормативні межі політико-правових відносин, тому політико-правова культура однаковою мірою повинна бути визначальною характеристикою і пересічних громадян, і політиків. «Зрозуміла соціуму політика, досконало підготовлені закони, справедливе право і активна поведінка громадянина — ось ті необхідні складові, які в діалектичному поєднанні можуть забезпечити необхідний результат у взаємодії політики і права»¹⁵, — продовжує О. Гришнова.

Відтак, основне завдання правової політики, на нашу думку, — це пошук оптимальних форм взаємодії права, політики, суспільства та особистості.

Про актуальність формування не лише нового напрямку наукових досліджень, а й відповідних навчальних дисциплін, покликаних формувати політико-правову культуру громадян, свідчить активне прагнення вітчизняних науковців, зокрема політологів, створювати структури, діяльність яких підпорядкована визначенню концептуальних засад взаємовідносин і функціонування права і політики та розробці відповідних наукових і навчальних рекомендацій.

В Україні першопрохідцем у формуванні політико-правових досліджень став відділ правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корсецького НАН України, який очолює доктор політичних наук, член-кореспондент АПрН України І.О. Кресіна. Створений 2002 р. відділ, хоча і є наймолодшим підрозділом Інституту, встиг зарекомендувати себе як провідна структура у дослідженні політико-правових проблем, опрацювавши декілька актуальних тем науково-дослідних робіт: політико-правові проблеми адміністративно-територіальної реформи; політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні; держава і громадянське суспільство в Україні; проблеми взаємодії; теоретико-методологічні проблеми співвідношення політики, права і влади.

У 2010 р. у Національному університеті «Одеська юридична академія» було створено факультет правової політології та соціології, який очолює доктор політичних наук Д. Яковлев. «Ми прагнемо готувати спеціалістів, вільних від політичної заангажованості, які професійно оцінюють події, вміють приймати відповідальні рішення, володіють висо-

кими моральними і глибокими правовими знаннями, здатні діяти на благо України і її процвітання», — наголошує декан факультету на офіційному сайті Університету.

У вітчизняній науці з'являються і відповідні публікації, серед яких можна виокремити: В. Селіванов «Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології)», С. Карвацька, С. Боднар «Правова політика держави як об'єкт історико-правового дослідження», А. Волощук «Державно-правова політика у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: зарубіжний досвід», М. Недюха «Правова політика України: новітні виміри» та ін.

В українських публікаціях, присвячених дослідженню правової політики, загалом прослідковується та сама тенденція, що й у російських: по-перше, це напрацювання правників, а по-друге, здебільшого вони присвячені галузевій реалізації права. Щоправда, інша закономірність прослідковується у навчальних підручниках і посібниках, виданих в юридичних вишах. У них вивченню правової політики присвячені розділи не в підручниках з права чи теорії держави і права, що характерно для російських видань, а в підручниках з політології, зокрема підручник М. Гетьманчук та підручник за авторства колективу харківських дослідників, серед яких Ю. Розенфельд, Л. Герасіна, Н. Осипова та ін.

Створення відповідних наукових і навчальних структур, яке наочно демонструє розуміння концептуального поєднання політики і права та інклюзивність правових і політичних методів, вимагає і формування відповідних навчальних дисциплін і навчальних посібників, які забезпечували б їх комплексне вивчення. Тому що, на жаль, політична доцільність у нашій країні нерідко переважає, нехтування законом і законністю з боку представників влади не тільки свідчить про правовий хаос, а й про переважання установок на політичне свавілля. Тому політика дедалі частіше визначає законотворчість, а не навпаки — право визначає політику. За таких умов актуальними є зауваження російських дослідників, що політика повинна бути правовою, а право — сприяти проведенню розумної державної політики¹⁶.

Зрозуміло, що існують сфери, які не завжди підпадають під правове регулювання, тому для їх вирішення потрібно застосовувати суто політичну волю, однак для того, щоб політичні пріоритети не ставали визначальним чинником регулювання суспільно-політичних відносин, а політичні заяви про доцільність суто політичного втручання самі не набували «проявів зла» (В. Соловйов), у політичних діячів насамперед повинна бути сформована політико-правова культура як «...творча орієнтація на загальнолюдські цінності й норми національної культури у суперечливих правових ситуаціях, що передбачає у своєму найвищому прояві інтуїтивну правову поведінку...»¹⁷. Саме формуванню відповідних політико-правових знань, які сприятимуть вихованню інтуїтивної правової поведінки у суспільстві, і повинне бути підпорядковане викладання курсу «Правова політологія», вивчення якого повинне стати необхідним у підготовці майбутніх політологів, державних службовців та ін.

Предметне поле правової політології, як сфери наукових досліджень і навчальної дисципліни, повинне включати: основні принципи правового регулювання; особливості законодавчої стратегії держави; основи конституціоналізму; основи державного будівництва та правління; основи територіально-адміністративного устрою; основи судової влади та основи завдання її реформування; основи місцевого самоврядування; основи конституційного захисту прав і свобод людини та громадянина; основи формування громадянського суспільства; основи формування правової держави; напрями вдосконалення виборчого права; основи партійного будівництва; діяльність держави у сфері укріплення законності, правопорядку тощо; напрями формування політико-правової культури задля подолання правового нігілізму, виховання законслухняності та суспільної активності тощо.

1. *Смирнов В.* Право и политика в юридической и социально-гуманитарных науках [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iggran.ru/newsall/2844>

2. *Трубецкой Е.Н.* Энциклопедия права. — СПб., 1998. — С.17. 3. *Смирнов В.* Право и политика в юридической и социально-гуманитарных науках [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.igpran.ru/newsall/2844> 4. *Лопатин В.Н.* Политика и право при обеспечении информационно-психологической безопасности // Право и политика. — 2001. — № 10 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/print.php?subaction=showfull&id=1095960451&archive=&start_from=&ucat=1& 5. *Смирнов В.* Цит. работа. 6. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Теория государства и права: Учебник. — М.: Юристъ, 2004 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://studhistory.ru/engine.php?do=attach&file=uploads/pages/0012/01/230112/05/matuzov_n_i_malko_a_v_teoriya_gosudarstva_i_prava_uchebnik.pdf 7. *Большой юридический словарь* / Под ред. А.В. Малько. — М.: Проспект, 2009. — 505 с. 8. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Цит. работа. 9. *Муромцев Г.И.* Правовая политика: специфика понятия и ее преломление в постсоветской России // Правовая политика и пути совершенствования правотворческой деятельности в Российской Федерации»; Отв. ред. Н. С. Соколова. — М., 2006 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.centrlaw.ru/publikacii/Muromtsev1/index.html> 10. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Цит. работа. 11. Там же. 12. Там же. 13. *Гришнова Е.Е.* Политика и право: проблемы взаимосвязи // Вестник Российского университета дружбы народов. — Серия: Политология. — 2008. — № 4. — С. 130–139. 14. Там же. 15. Там же. 16. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Цит. работа. 17. *Бабенко А.М.* Правовая культура личности (философско-социологический аспект): Автореф. дис. ... канд. филос. наук. — М., 1996. — С.12.